

بررسی ارتباط فکری و سیاسی امامیه با سه حکومت اشاعه، حنبله و معتزله

محمد بارانی نویسنده کتاب «بررسی تاریخی تعامل فکری و سیاسی امامیه» گفت: در این کتاب به طور مشخص تعامل «فکری» و «سیاسی» فرقه امامیه با سه فرقه معتزله، حنبله، اشاعره در بغداد موردبررسی و تحلیل قرار گرفته است.

محمد بارانی نویسنده کتاب «بررسی تاریخی تعامل فکری و سیاسی امامیه» گفت: در این کتاب به طور مشخص تعامل «فکری» و «سیاسی» فرقه امامیه با سه فرقه معتزله، حنبله، اشاعره در بغداد موردبررسی و تحلیل قرار گرفته است. نشست نقد و بررسی کتاب «بررسی تاریخی تعامل فکری و سیاسی امامیه» با حضور دکتر محمد بارانی، نویسنده کتاب، دکتر علی بهرامیان، مدیر اسناد مرکز دائرةالمعارف اسلامی و محمدهادی گرامی، پژوهشگر مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع) عصر دوشنبه (۱۹ آبان ماه) در سرای اهل قلم مؤسسه خانه کتاب برگزار شد.

در این نشست، محمد بارانی به محتوای این کتاب اشاره کرد و گفت: در ابتدای تألیف این اثر تصور نمی‌کردم بررسی ارتباط فکری و سیاسی امامیه با سه حکومت اشاعه، حنبله و معتزله چنین سنگین و دشوار باشد. همچنین کمبود منابع در رابطه با این موضوع و حساسیت‌هایی که نسبت به برخی از این مباحث وجود دارد، دشواری‌های تألیف این کتاب را می‌افزود. در این کتاب به طور مشخص تعامل «فکری» و «سیاسی» فرقه امامیه با سه فرقه معتزله، حنبله، اشاعره در بغداد موردبررسی و تحلیل قرار گرفته است و بررسی و تحقیق اندیشه هر یک از این فرقه‌ها، توجه به پیشینه اندیشه و جایگاه بنیان‌گذاران آن، گونه شناسی اندیشه‌ها، بررسی اندیشه در فضای سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، مقایسه اندیشه‌ها، دستیابی به تعامل و تأثیر بین اندیشه‌ها، تحلیل و تعامل بین اندیشه‌ها (تبیین چرایی و پیامدهای تعامل) و بررسی موفقیت یا شکست آن برای یک اندیشه ازجمله فرایندهای پژوهشی این کتاب بوده است.

بارانی در ادامه سخنان خود به پیشینه تحقیق این کتاب اشاره کرد و گفت: اگرچه کتاب‌هایی ازجمله «امامت پژوهی، بررسی دیدگاه امامیه، معتزله، اشاعره» و «دوره شکل‌گیری تشیع دوازده امامی، گفتمان حدیثی میان قم و بغداد» قبل از تألیف این اثر به بحث‌هایی در رابطه با این موضوع پرداخته اما در هیچ‌یک از آن‌ها به طور مشخص به بررسی تعامل فکری و سیاسی این سه فرقه پرداخته نشده است و این نیز بر دشواری گردآوری مطالب این کتاب می‌افزود.

عضو هیات علمی گروه تاریخ دانشگاه الزهرا (س) در ادامه به سه فصل این کتاب اشاره و عنوان کرد: «تعامل فکری و سیاسی امامیه با معتزله»، «تعامل فکری و سیاسی امامیه با حنبله» و «تعامل فکری و سیاسی امامیه با اشاعره» عناوین سه فصل این کتاب را تشکیل می‌دهد که به ترتیب مباحثی چون تعامل فکری، اعتقادی، علوم و همچنین تعامل در عقل‌گرایی این سه فرقه در فصل نخست، همگرایی حنبله با امامیه و تقابل آن‌ها موضوعات مهم فصل دوم و درنهایت چالش‌ها و عوامل موفقیت اشاعره موضوعات محوری فصل سوم این کتاب هستند.

بارانی در پایان سخنانش به نتایج و دستاوردهای این کتاب اشاره و تصریح کرد: برخی از مهم‌ترین دستاوردهای این کتاب به این شرح است:

- تبیین اندازه تأثیرپذیری معتزله از امامیه.
- تأثیرپذیری امامیه در عقل‌گرایی در تفسیر و تبیین گزاره‌ها و آموزه‌های دین (دانش و اصول، قاعده لطف، دلیل عقل و اجماع در فقه).
- رد اثربخشی امامان (ع) و امامیه از مباحث کلامی معتزله.
- فقه سیاسی شیعه به دلیل ارتباط آنان با گروه‌های دیگر مثل معتزله و زیدیه.
- نگاهی به حنبله و اینکه چرا به مباحث کلامی گرایش پیدا کردند. مثل ابن عقیل و ابوعلی حنبلی و همچنین در زمینه اجتهاد که از امامیه تأثیر پذیرفتند.
- رد این نظریه که مکتب اشاعره از پیوند میان امامیه و حنبله شکل گرفته است.
- اثبات این فرضیه که اگر فرقه و اندیشه‌ای با حمایت حاکمیت و قدرت به رأس هرم انتقال یابد و بر این اساس بر قاعده هرم نیز تسلط خود را توسعه دهد باید منتظر سقوط و یا چالش‌های جدی باشد؛ زیرا قدرت‌ها همیشگی نیستند. حنبله بیشتر با بهره‌گیری از رویکرد درونی و اشاعره با بهره‌گیری از رویکرد برون‌ی قدرت یافتند اما امامیه با بهره‌گیری از رویکرد درونی و برون‌ی اقتدار یافت.
- اثبات این نظر که اندیشه‌ها و نظریات فرقه‌ها و گروه‌ها معمولاً برخاسته از شرایط و نوع رفتارهای گروه‌های موجود است و پیروان یک فرقه و گروه پس از انجام یک رفتار سیاسی و اجتماعی به تبیین علمی و نظریه‌پردازی آن می‌پردازد.
- در ادامه این نشست محمدهادی گرامی به نقاط مثبت و منفی این کتاب اشاره کرد و گفت: تجمع اطلاعات تاریخی متعدد که با کوشش طاقت‌فرسای گردآوری شده (به‌خصوص اطلاعاتی درباره آیین‌های آن دوره و درگیری‌های اجتماعی) درخور توجه است اما این کتاب نقاط ضعفی را شامل می‌شود که می‌بایست در چاپ‌های بعدی مرتفع شود.
- گرامی در نقد این کتاب گفت: با توجه به اینکه موضوع کتاب موضوع منحصر به فردی است و کمتر کتابی بر روی این موضوع

متمرکز شده طبیعتاً نقدهای وارد بر آن نیز طبیعی جلوه می‌کند. اما برجسته‌ترین نکته‌ای که در این کتاب می‌بایست به آن پرداخت آن است که تحقیق عینی و تاریخی از تعامل فکری سه فرقه نامبرده شده که موضوع محوری این کتاب بوده، به صورت جدی انجام نگرفته است و در بیشتر بخش‌ها و مطالب این کتاب به اطلاعاتی کلی بسنده شده و اگر هم مقایسه‌ای بین این فرقه‌ها صورت گرفته به صورت خلاصه و گذرا بوده است. بنابراین اگر بررسی دقیق‌تری با توجه به عینیت تاریخی آنها انجام می‌شد کتاب از جایگاه علمی بهتری برخوردار بود.

این پژوهشگر مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع) در ادامه بیان کرد: برای رفع این اشکالات شاید لازم باشد در رابطه با ردیه‌نویسی‌ها، گزارش‌های تاریخی که به بیشتر به شخصیت‌ها ارجاع داده شده و همچنین مشخص کردن هویت‌های دوگانه تحقیقات بیشتری صورت گیرد. همچنین ضعف وارد شدن بر محتوای استدلال‌های فرقه‌های مختلف و همچنین نپرداختن به نسخه‌های خطی از دیگر نقاط ضعف این کتاب است و اگر به منبعی چون «رویدادهای سیاسی جهان اسلام» توجه شود بهتر خواهد بود.

علی بهرامیان نیز در پایان این نشست نقدهایی را بر این کتاب وارد کرد و گفت: ناگفته پیداست که تحقیق در چنین موضوعاتی بسیار کم شده و کسانی که می‌بایست این کار را انجام بدهند مقدمات بسیاری را باید رعایت کنند. مثلاً تسلط و اشراف زبان عربی در جمع‌آوری اطلاعات مربوط به این موضوع عاملی ضروری است؛ چراکه نه ترجمه این آثار موجود و نه ترجمه‌های موجود صحیح است. بنابراین چون این مقدمات برای پژوهشگران به وجود نیامده کمتر به این موضوعات توجه شده و ورود به این مباحث دشواری‌های خاص خود را دارد و متأسفانه خیلی از موضوعات، حوزه تخصصی غربی‌ها شده است.

بهرامیان در ادامه نقدهای خود گفت: دو مشکل عمده در رابطه با این کتاب وجود دارد. یک آنکه خود نویسنده در تنظیم و گردآوری مطالب کتاب به تنقیح مناط نرسیده است. مثلاً درباره اینکه معتزله، حنابله و اشاعره چه جریان اندیشگی بودند. همچنین آوردن کلمه فرقه در این کتاب که بار سیاسی از آن استنباط می‌شود، اشتباه است. چون در این کتاب درباره مذاهب کلامی بحث می‌شود که هر یک دارای اعتقادات و اندیشه‌های خاص خود بوده‌اند و همچنین این‌گونه سابقه‌های اندیشگی مختص دین اسلام نیست. بلکه در ادیانی مثل یهودیت، زرتشت و مسیحیت هم وجود دارد.

وی در پایان گفت: در بسیاری از زمینه‌های بحث شده در این کتاب، پیش‌ازاین تحقیقات مستقل و مفصلی صورت گرفته بوده که نیازی به آوردن مجدد آن‌ها به شکل مبسوط در این کتاب نبود. همچنین در برخی از این موضوعات به برخی از مأخذ و منابع مهم رجوع نشده است؛ مثلاً در مباحثی مربوط به دوره آل بویه. بنابراین اگر در چاپ‌های بعدی به تحقیقات جامع‌تری (به خصوص تحقیقاتی در حوزه اسلام‌شناسی) اگر در این زمینه صورت گرفته، مراجعه شود و تغییراتی در آن صورت گیرد کتاب وجهه علمی بیشتری پیدا می‌کند.